

УДК 342.7

К.І. Барнич,

аспірант кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПРАВО НА СВОБОДУ ДУМКИ І СЛОВА, НА ВІЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ СВОЇХ ПОГЛЯДІВ І ПЕРЕКОНАНЬ: КОРОТКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС ЗАКРІПЛЕННЯ У КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ 1996 РОКУ

Анотація. Стаття присвячена висвітленню процесу конструювання норми статті 34, яка закріплює зокрема право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, у Конституції України, починаючи від згадки у Концепції нової Конституції України. Охарактеризовано різноманітні редакції вказаної статті, які містилися в різних Проектах Конституції України. Наведено відмінності між ними. Висвітлено проблемні питання, які виникали при розробці і прийнятті даної норми та шляхи їхнього вирішення.

Ключові слова: свобода думки, свобода слова, вираження поглядів і переконань, історія, конституція, парламент.

Постановка проблеми. Прийняття Конституції України стало надзвичайно важливим кроком в історії будівництва нашої держави. Конституція України 1996 року, як відзначають вітчизняні конституціоналісти М. Орзіх та А. Єзеров, є виваженим документом і юридично якісним продуктом європейської суспільно-політичної думки кінця ХХ століття [1, с. 28]. До роботи над Основним Законом були залучені представники державних органів і установ, політичні партії і громадські організації, наукові співробітники, практичні діячі, суспільство загалом [2, с. 131]. У період підготовки проекту Конституції України продовжував вивчатися світовий і вітчизняний досвід конституційного будівництва, сучасні досягнення державознавства і правознавства, проводились консультації з зарубіжними

вченими, аналізувались їх експертні оцінки певних конституційних положень [3, с. 15].

В контексті нашого дослідження звертає на себе увагу процес творення конституційної формули статті 34, яка закріплює право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб — на свій вибір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню процесу розробки і прийняття Конституції України присвячені, зокрема праці: В. Гетьмана, С. Головатого, А. Єзерова, О. Мироненка, М. Орзіха, Ю. Шемшученка, Л. Юзькова.

Актуальність обраної теми зумовлена відсутністю досліджень з даного

питання, що, на нашу думку, є суттєвим недоліком, оскільки з його допомогою можна краще зрозуміти сутність права, закріпленого в даній конституційній нормі, та його зміст.

Мета статті полягає у висвітленні процесу конструювання та закріплення права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань у Конституції України 1996 року.

Виклад основного матеріалу. У схваленій 19 червня 1991 року Верховною Радою Української РСР Концепції нової Конституції України [4] було задекларовано, що Нова Конституція Республіки має ґрунтуватися на Декларації про державний суверенітет України, закріпити, розвивати і конкретизувати її положення. Вказувалося, що у новій Конституції України будуть закріплені права людини, які вже проголошені діючою Конституцією..., а також ті, які раніше не проголошувалися Конституцією, зокрема: ... право на свободу думки та переконань; право на інформацію і її вільне поширення без будь-яких форм цензури. Буде також проголошено, що держава забезпечує гласність в усіх сферах життєдіяльності суспільства, свободу слова і друку, вільне функціонування засобів інформації виходячи з принципів політичного та ідеологічного плюралізму.

01 липня 1992 року Верховною Радою України схвалено та винесено на всенародне обговорення Проект Конституції України [5], який структурно складався з преамбули, 10 розділів, 21 глави, 258 статей, перехідних положень та варіанту однопалатних Національних Зборів.

У першому варіанті нової Конституції, право на свободу думки закріплювалося поруч з правом на свободу совісті (стаття 28), а свобода слова

і вільне виявлення в будь-якій формі своїх поглядів і переконань — виділена в окрему статтю 29. Згідно з останньою, проголошувалося, що: «Кожному гарантується свобода слова і вільне виявлення в будь-якій формі своїх поглядів і переконань. Кожний має право вільно і незалежно від державних кордонів шукати, одержувати, фіксувати, зберігати, використовувати і поширювати будь-яку інформацію усно, письмово чи за допомогою друку або іншими способами на свій вибір. Обмеження цього права визначається лише в законі з метою охорони особистої, сімейної, професійної, комерційної або державної таємниці, забезпечення державної і громадської безпеки, територіальної цілісності, поважання моралі, захисту прав і свобод інших осіб».

Після довготривалого публічного обговорення вказаного проекту, яке тривало до 1 грудня 1992 року, робочою групою після всенародного обговорення та експертних висновків вітчизняних та зарубіжних фахівців представлено Конституційній комісії новий варіант Конституції, в якому 48 статей виключено, 188 — доопрацьовано, 30 — внесено нових, редакційно або по суті змінено майже 90 % тексту проекту. Крім того, здійснені структурні зміни [1, с. 30].

Результатом всенародного обговорення і напруженої праці Конституційної комісії став черговий проект Основного Закону в редакції від 26 жовтня 1993 р. [6, с. 48].

У цьому проекті, як і в попередньому, право на свободу думки закріплювалося поруч з правом на свободу совісті (стаття 28), а не зі свободою слова і вільним виявленням в будь-якій формі своїх поглядів і переконань (стаття 29). Однак зміст статті зазнав деяких коригувань. Так, нова ре-

дакція вказаної статті закріплювала, що: «Кожному гарантується свобода слова та вільне виявлення в будь-якій формі своїх поглядів і переконань. Кожний має право вільно і незалежно від державних кордонів шукати, одержувати, фіксувати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово чи за допомогою друку або іншими способами на свій вибір. Обмеження цього права визначається лише в законі з метою охорони державної та іншої захищеної законом таємниці, а також захисту прав і свобод інших осіб». Як бачимо, зміни стосувалися, власне, частини третьої вказаної статті, зокрема було скорочено перелік підстав для обмеження цього права з десяти до трьох.

Як вказують М. Орзіх та А. Єзеров, укладення Конституційного Договору сприяло інтенсифікації процесу підготовки нової Конституції України. Вже 19 червня 1995 року Розпорядженням Співголів Конституційної комісії України «Про утворення Робочої групи Конституційної комісії» з метою прискорення доопрацювання проекту нової Конституції України на основі узагальнення матеріалів альтернативних проектів та текстів розділів, підготовлених секціями Конституційної комісії, було утворено Робочу групу Конституційної комісії у складі провідних правознавців України — В. Авер'янова, Ф. Бурчака, А. Зайця, М. Козюбри, В. Копейчикова, А. Корнеєва, В. Погорілка, П. Мартиненка, М. Пухтинського, В. Шаповала. Відповідно до рішення Конституційної комісії проект Конституції України в редакції від 26 жовтня 1993 року було визначено як базовий. Робоча група підготувала нову редакцію проекту Конституції і 15 листопада 1995 року передала його Конституційній комісії [1, с. 34]. 11 березня 1996 року

Комісією проект був схвалений та 20 березня 1996 року поданий у Верховну Раду України на розгляд.

Згідно з схваленим Комісією проектом, стаття 29 проекту Конституції звучала наступним чином: «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне виявлення своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб за своїм вибором. Здійснення цих свобод може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням або злочинам, для охорони здоров'я і моральності населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя» [7]. Як бачимо, порівняно з попереднім проектом спостерігаються такі зміни: право на свободу думки виключено зі статті 28 і перенесене в дану статтю; при формулюванні права вільного виявлення своїх поглядів і переконань забрано слова «в будь-якій формі»; при формулюванні «права на інформацію» додано можливість «збирати»; забрано слова «незалежно від державних кордонів», «шукати, одержувати, фіксувати, зберігати», «за допомогою друку»; перефразовано формулювання частини третьої статті, розширено перелік підстав для обмеження вказаних свобод.

Верховною Радою України 5 травня 1996 року було створено Тимчасову спеціальну комісію для доопрацювання проекту Конституції України, внесеного Конституційною комісією [8]. За період роботи комісією проведено 8 засідань, на яких опрацьовано

текст Конституційної комісії України, в результаті чого такий був ґрунтовно доопрацьований з урахуванням зауважень і пропозицій суб'єктів законодавчої ініціативи, в результаті чого: структура проекту не зазнала змін; в новій редакції виписано 6 статей; додатково внесено 12 нових статей; суттєво змінено 29 статей; доповнено зміст 54 статей; редакційні і термінологічні правки торкнулися 34 статей [9, с. 124-125].

Після доопрацювання, нумерація норми статті 29 змінилася і стала тепер статтею 34, яка закріплювала наступне: «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір. Здійснення цих свобод може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням або злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя» [7]. Загалом, зміни до даної статті торкнулися заміни слів «виявлення» на «вираження», «за своїм вибором» на «на свій вибір»; виключення слів «моральності населення» з переліку обмежувальних підстав.

Доопрацьований Тимчасовою спеціальною комісією проект Конституції України, був затверджений і переданий на розгляд Верховної Ради України 17 травня 1996 року.

04 червня 1996 року вищевказаний проект був прийнятий у першому читанні [10]. До проекту надійшло 1932

зауваження та пропозиції [1, с. 34]. Зокрема, що стосується нашого дослідження, то зауваження і пропозиції суб'єктів права законодавчої ініціативи щодо статті 34 полягали, зокрема в тому, що окремими народними депутатами пропонувалося [11]: проголосити тільки свободу слова, вільне висловлення власних поглядів і переконань, виключивши «право на свободу думки» із тексту статті (Худомака В.П.; Понеділко В.І.; Лук'яненко Л.Г.); об'єднати в одну статтю право на свободу думки, совісті та релігії, свободу переконань і на вільне висловлення їх, в тому числі вільно отримувати та розповсюджувати інформацію (Лавриненко М.Ф.). Цим же народним депутатом пропонувалося закріпити вказане право тільки за громадянами України; доповнити статтю новою частиною (Пейгалайнен А.В.); розпочати додатковою частиною (Понеділко В.І.); у частині другій статті 34 (29) записати «Цензура заборонена» (Ткаченко С.К.); доповнити частину другу, зокрема: після слів «має право» записати «безперешкодно дотримувати своїх переконань, змінювати їх», далі за текстом (Чупахін О.М.); після слів «в інший спосіб за своїм вибором» доповнити словами «якщо це не завдає шкоди іншій особі», далі за текстом (Білас І.Г.); після слова «інформацію» доповнити словами «яка не є державною або іншою захищеною законом таємницею», далі за текстом (Рябець М.М.); зменшити перелік обмежень, зазначених у ч. 3 статті 34 (Худомака В.П.); зазначити тільки, що «здійснення цих свобод буде обмежене законами» (Пустовойтовський В.С.); змінити формулювання частини третьої, а саме прописати, що «здійснення свободи слова може бути обмежено, а далі за текстом» (Гмиря С.П.); взагалі виключити частину третю

(Алексеев В.Г., Олексеекко В.К., Симоненко І.П.); замінити окремі слова (Кузьменко С.Л., Понеділко В.І.). Частина з вказаних пропозицій була врахована, інша — відхилена, однак кардинальних змін у конституційному формулюванні статті 34 вони не потягнули. Текст був представлений до другого читання у Верховній Раді України.

Як можна побачити з аналізу Стенограм засідань Верховної Ради України того часу, під час постатейного голосування, виникла дискусія відносно вказаної редакції статті. Зокрема, народним депутатом Носовим В.В. пропонувалася включити у частину першу статті слова «у будь-якій формі», у частину третю — підстави з питань моралі, оскільки такі норми містяться в міжнародних документах. На що голова Тимчасової спеціальної комісії Сирота М.Д. зауважив, що: «Позиція комісії така: якщо вже писати «в будь-якій формі», то треба додати «визначеній чи встановленій законом». Окрім того, він підмітив, що у такому випадку це може провокувати людину на те, щоб вона це робила в будь-якій формі, а Конституція гарантуватиме таке право та ще й право захисту в судах. Народний депутат Алексеев В.Г. наполягав на тому, щоб включити до частини другої слова «незалежно від державних кордонів», оскільки такі містяться і у Загальній декларації з прав людини і у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права. Однак, як зауважив Сирота М.Д.: «На думку комісії, тут записана ширша норма, а намагання конкретизувати норму може викликати неоднозначне тлумачення її людьми». Голова Верховної Ради України, при цьому, нагадав, що депутатами вже була проголосована норма, якою визнано, що норми між-

народного права, ратифіковані парламентом України, є частиною нашого законодавства. Народним депутатом Гмиря С.П. вказувалося на відсутність логіки між задекларованою у частині першій «свободи думки» і можливістю її обмеження, як записано у частині третій, оскільки не зрозуміло хто і як може обмежити свободу думки (приймати для цього психотропні речовини або щось інше?). З огляду на що, ним пропонувалося у частині третій прописати, що свобода слова може бути обмежена у визначених випадках. Позиція комісії щодо конструювання даної норми, як зауважив Сирота М.Д., полягає в тому, що: «Кожен може сказати: я маю таку думку, моя думка така — то, я свою думку виклав на папері... Не «слово виклав» і не «слово я маю», а «я маю свою думку». Можна викласти позицію, і не тільки усно, а й письмово. Це ж нормально... Така норма є у текстах конституцій усіх європейських країн» [12].

Окрему палку дискусію викликала частина третя статті 34, так, народним депутатом Кочергою В.Г. пропонувалося викласти вказану частину у такій редакції: «Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом». На що, голова Тимчасової спеціальної комісії зауважив, що: «Редакція, яка є, гарантує якраз те, що проголошено в попередніх двох частинах цієї статті. Якщо ж ми після слова «законам» ставимо крапку, то тим дозволяємо повністю зруйнувати саме поняття свободи слова», оскільки завтра може прийнятись закон, який заборонить будь-яку свободу слова. Народним депутатом Носовим В.В. ще раз пропонувалася включити у частину третю — підстави з питань моралі, яка була

у перших варіантах проекту Конституції. Однак, як зауважив Сирота М.Д.: «Комісія не з власної ініціативи вилучила слово «моралі», а з ініціативи Верховного Суду України, який запропонував вилучити цей термін як такий, що не є юридично абсолютно чітким» [13].

Відтак, після довготривалої дискусії, парламентом була прийнята конституційна конструкція статті 34 Конституції України у тому варіанті, який ми маємо і на даний час: «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб — на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя».

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного дослідження, можемо зауважити, що робота як над текстом Конституції України, так і над її статтею 34 зокрема, була довготривалою, дискусійною і багатостраждальною. У її розробці взяли

участь не лише депутати Верховної Ради України, а й авторитетні науковці і практики, все суспільство загалом, що підкреслює всесторонність осмислення конституційних положень, які планувалося закріпити.

Проведене дослідження дало змогу простежити процес констрування права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Хронологічно такий може бути представлений наступним чином: 1) закріплення права на свободу думки окремо від права на свободу слова і вільне виявлення в будь-якій формі своїх поглядів і переконань; 2) скорочення переліку підстав для обмеження цього права; 3) закріплення права на свободу думки разом з правом на свободу слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; 4) виключення з тексту норми статі слів «будь-якої форми»; 5) розширення переліку підстав для обмеження вказаних свобод; 6) виключення з переліку підстав для обмеження таку підставу як «моральність населення».

Окрім того, аналіз історичних документів та матеріалів, які стосуються прийняття Конституції України, дозволив зрозуміти хід думок законодавця, з яких він виходив при конструюванні вказаної норми, а також з'ясувати її зміст. Все це в сукупності дозволяє подивитися на задеклароване у статті 34 Конституції України право під новим кутом зору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Орзіх М.П., Єзеров А.А. Конституція України діє, конституційні перетворення тривають (до 15-ї річниці Конституції України). *Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія"*. 2011. Т. 10. С. 28-46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Пропуца_2011_10_5 (дата звернення 19.09.2019).

2. Конституционные преобразования в Украине: история, теория и практика: монография / А.Р. Крусян, В.Н. Шаповал [и др.]; под ред. М.Ф. Орзиха. К.: Юринком Интер. 2013. 512 с.

3. Конституція незалежної України [Текст] : у 3 кн / під заг. ред. канд. юрид. наук Сергія Головатого ; Укр. правнича фундація. Київ : Право, 1995 . Кн. 1 : Документи, коментарі, статті / [упоряд.: С. Головатий, Л. Юзьков]. Київ. 1995. 398 с.
4. Про Концепцію нової Конституції України: Постанова Верховної Ради Української РСР від 19.06.1991 № 1213-XII. URL :<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1213-12> (дата звернення 19.09.2019).
5. Проект нової Конституції України (в редакції від 1 липня 1992 року), винесений на всенародне обговорення. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2525-12> (дата звернення 19.09.2019).
6. Мироненко О.М. Історія Конституції України. К.: Ін Юре. 1997. 60 с.
7. Порівняльна таблиця текстів проектів Конституції України — схваленого Конституційною комісією 11 березня 1996 року та доопрацьованого тимчасовою Спеціальною комісією. URL: <http://static.rada.gov.ua/NEWSAJT/site/const/rozdil/index.html> (дата звернення 23.09.2019).
8. Про створення Тимчасової спеціальної комісії по опрацюванню проекту Конституції України. Постанова Верховної Ради України від 05.05.1996 № 169/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/169/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 02.09.2019).
9. Гетьман В.П. Як приймалась Конституція України [Текст] : нотатки учасника розробки Основного Закону України / В. П. Гетьман. — К. : [б.в.], 1996. — 127 с.
10. Проект Конституції України, прийнятий в першому читанні. URL: http://static.rada.gov.ua/NEWSAJT/site/const/pershe_chytannya_96.html (дата звернення 20.08.2019).
11. Порівняльна таблиця проектів Конституції — схваленого Верховною Радою України у першому читанні 4 червня 1996 року та доопрацьованого Тимчасовою спеціальною комісією до другого читання з урахуванням зауважень і пропозицій суб'єктів права законодавчої ініціативи. URL: <http://static.rada.gov.ua/NEWSAJT/site/const/tab1/tab10002.htm> (дата звернення 20.08.2019).
12. Стенограма обговорення Конституції України на сесії Верховної Ради України (засідання сто четверте). URL: <http://static.rada.gov.ua/NEWSAJT/site/const/stenohramy/25069604.html> (дата звернення 19.09.2019).
13. Стенограма обговорення Конституції України на сесії Верховної Ради України (засідання сто п'яте). URL: <http://static.rada.gov.ua/NEWSAJT/site/const/stenohramy/26069605.html> (дата звернення 19.09.2019).

Барнич Е.И.

Право на свободу мысли и слова, на свободное выражение своих взглядов и убеждений: краткий исторический экскурс закрепления в Конституции Украины 1996 года.

Анотация. Статья посвящена освещению процесса конструирования нормы статьи 34, закрепляющей в том числе право на свободу мысли и слова, на свободное выражение своих взглядов и убеждений, в Конституции Украины, начиная от упоминания в Концепции новой Конституции Украины. Охарактеризованы различные редакции указанной статьи, которые содержались в различных проектах Конституции Украины. Приведены различия между ними. Освещены проблемные вопросы, которые возникали при разработке и принятии данной нормы.

Ключевые слова: свобода мысли, свобода слова, выражение взглядов и убеждений, история, конституция, парламент.

K. Barnych

The right to freedom of thought and speech, freedom of expression of one's opinions and beliefs: a brief historical review of the enshrining in the Constitution of Ukraine 1996.

Summary. The article is devoted to the process of constructing the norm of Article 34, which enshrines in particular the right to freedom of thought and speech, freedom of expression of one's opinions and beliefs, in the Constitution of Ukraine, starting from the mention in the Concept of the new Constitution of Ukraine. Various editions of the mentioned article, which were contained in different Drafts of the Constitution of Ukraine, are characterized in this research. The author has made differences between them. The article also highlights some problem questions that arose during the development and adoption of this rule. Summarizing the results of the study, it can be noted that the work on both the text of the Constitution of Ukraine and its article 34 in particular was long-lasting, debatable and long-suffering. Not only deputies of the Verkhovna Rada Ukrainy, but also reputable scientists and practitioners took part in its development. The analysis of historical documents and materials related to the adoption of the Constitution of Ukraine made it possible to understand the thoughts of the legislator, from which he proceeded in constructing the said norm, as well as to find out the content enshrined therein. Together, this will make it possible to look at the right declared in Article 34 from a new perspective and to stimulate new research in this area.

Keywords: freedom of thought, freedom of speech, expression of views and beliefs, history, constitution, parliament.

